

PRIPOZNANJE DRUGEGA KOT DRUGAČNEGA –ELEMENT PRAVIČNE OBRAVNAVE MARGINALIZIRANIH OSEB IN OTROKOVIH PRAVIC

Čeprav koncept pripoznanja izvira iz Heglove *Fenomenologije duha*, se je kot produktiven dodatek sodobnim političnim in etičnim, pa tudi obćim družboslovnim in pedagoškim konceptom uveljavil relativno pozno. Tako v osemdesetih letih R. Sennett omeni zahtevo po vzajemnem pripoznanju kot osrednjem elementu avtoritete, po letu 1994, ko C. Taylor objavi odmeven esej *Politike pripoznanja*, pa postane eden vidnejših družboslovnih konceptov. Najpomembnejši sta danes tezi, da lahko s politiko pripoznanja dopolnimo Rawlsov koncept distributivne pravičnosti, ko gre za obravnavo takšnih vidikov družbene nepravilnosti, ki prvenstveno ne izvirajo iz nepravilne distribucije družbenih dobrin oziroma svobošćin (N. Frazer); ter teza, da se lahko vrednotni koncept tolerance v času, ko demokratične države z ustavo zagotavljajo zaščito temeljnih ćlovekovih pravic, smiselno uveljavi le kot zahteva po ustreznem pozitivnem pripoznanju identitete predstavnikov marginaliziranih družbenih skupin (A. E. Galeotti).

Obće lastnosti koncepta pripoznanja

V ospredju zahteve po pripoznanju je predpostavka, da si vsi identitetni položaji zaslućijo, da jih sprejmemo, ravno tako kot si zaslućijo spošćljiv odnos, kar naj bi postalo pomembno še posebej v obdobju postmoderne (Taylor 1994). V tem kontekstu pa se izkaće, da je pripoznanje već kot spoznanje drugega kot drugaćnega, tolerance njegovih stališć, ki jih glede na lastno preprićanje oznaćujemo kot zmotna, oziroma »pasivna empatija«, ko namesto da bi zavzeli kritiće politiće stališće do praks neupošćtevanja drugega kot drugaćnega, postanemo samozadovoljni že s tem, da prepoznamo drugaćno logiko, se »domišljijsko postavimo v kožo drugega« in ga toleriramo. Ali kot zapiše J. Buttler: »Ko pripoznamo drugo osebo oziroma ko prosimo za lastno pripoznanje, ne prosimo oziroma zahtevamo od D drugega, da nas vidi, kakršni smo, že smo, smo vedno bili, kot da bi bili vzpostavljeni že pred tem srećanjem. Nasprotno, v tej prošnji oziroma zahtevi smo že postali drugaćni/novi, saj se konstituiramo s pomoćjo vrline spošćtovanja naslovnika, potrebe in želje po Drugem... Pripoznanje drugega pomeni tudi zastaviti lastno bivanje in vztrajanje v njem v spopadu za pripoznanje.« (Povzeto po Bingham 2006, str. 342) V tej splošni dimenziji, ki jo C. Bingham (prav tam) oznaći tudi kot *ljudsko paradigmo koncepta pripoznanja*, lahko torej prepoznamo enega od pristopov teorije postmoderne, kako uveljaviti pozitiven odnos do drugaćnosti in raznolikosti kot osrednjo vrednoto ćasa, v katerem živimo (Burbules in Rice 1991).

Nadaljnji razvoj pripoznanja ta koncept umesti v tri, za pedagogiko pomembna podroćja obravnave: etiće, politiće in epistemološko.

V kontekstu *etićnih teorij* je podobno kot v ljudski paradigmi izpostavljena zahteva, da drugega obravnavam takšnega, kot je (Taylor) oziroma kot lahko postane v odnosu (Buttler). Takšno zahtevo zasledimo v konceptu potrditve, ki ga N. Noddings (1998) postavi kot enega od štirih konstitutivnih elementov pedagogike, utemeljene na idejah etike skrbi, v Bubrovi

zasnovi Jaz-Ti odnosa, kjer mu pomeni spodbujanje najboljšega v drugih, ter pri E. Levinasu, ki afirmativni odziv na obličje drugega označi kot absolutno, »pred-etično« zahtevo spoštljivega odnosa. Enostavno povedano, potrditev položaja drugega v odnosu ne sme biti pogojena z našimi vnaprejšnjimi ocenami o njegovi moralni vrednosti (oziroma ambivalentnosti ali celo izprijenosti), hkrati pa mora pomeniti jasno sprejetje drugega in ne zgolj distancirano dopuščanje drugačnega mnenja (toleranca) oziroma sočustvovanje z njegovo usodo (pasivna empatija).

Razprave o pripoznanju kot *političnem konceptu* izpostavijo zahtevo, da identitetni/družbeni status drugega ne sme biti ovira pri doseganju družbenih položajev, dobrin, pravic in svoboščin, hkrati pa mora imeti drugi vse možnosti javnega izražanja lastnega položaja (drugače spolno usmerjeni, priseljenci in migranti, osebe s posebnimi potrebami – še posebej tisti z duševnimi težavami ali lažjimi in zmernimi kognitivnimi omejitvami itn.). Osnovna teoretska predpostavka N. Frazer (Frazer in Honneth 2003) je v tem, da vseh konkretnih oblik družbene nepravilnosti ni mogoče zvesti na kršitev načela poštenih enakih možnosti in diferencirane obravnave najšibkejših članov družbene skupnosti, četudi med zahteve po redistribuciji vključimo poleg zahteve po distribuciji dobrin tudi zahtevo po pravični razporeditvi pravic in svoboščin. Tipičen primer se navezuje na realne možnosti uveljavljanja otrokovih pravic do participacije pri odločanju, ki je v izhodišču povezana s podobo otroka. Socialne reprezentacije otroka kot egoističnega, kognitivno nezmožnega, amoralnega ali celo moralno izprijenega bitja vsekakor onemogočajo uresničitev zahteve po participaciji pri odločanju o njegovem življenju, saj mu odrekajo status bitje, ki je zmožno sprejemanja zanj in za druge ustreznih odločitev. Zato ni naključje, da L. Malaguzzi kot pogoj demokratične vzgoje izpostavi pripoznanje otroka kot kompetentnega, bogatega bitja (Kroflič 2009 – pred izidom). Seveda pa moramo v kontekstu pedagoške obravnave vedno znova pomisliti, na katero točko na kontinuumu različnih oblik družbene nepravilnosti sodi obravnavan primer in kako pri obravnavi optimalno povezovati Rawlsova načela pravične distribucije s političnim načelom pravičnega pripoznanja.

Koncept pripoznanja se končno pojavi tudi v obliki *epistemološke zahteve v pedagogiki poslušanja in hermenevtiki*, ko usmerjenost v upoštevanje miselnega horizonta sogovornika omogoča spoznanje globlje resničnosti pojava oziroma odnosa, s katerim se ukvarjamo (Hegel, Gadamer, Rinaldi), a se s to dimenzijo koncepta na tem mestu ne bom posebej ukvarjal.

V svoji monografiji *Šole pripoznanja* C. Bingham (2001) poleg splošne zahteve po spoštovanju raznolikosti identitetnih položajev, ki jo vzpostavi že ljudska paradigma koncepta pripoznanja, zazna še tri ravnine/dimenzije koncepta, ki jih velja upoštevati v pedagoškem diskurzu.

Prva pomembna dimenzija pripoznanja je *potrditev v odnosu*. Da bi spoznali, kdo smo in katera so ključna določila naše identitete, ni dovolj, da se ne vmešavamo v stališča in prepričanja druge osebe, kar je značilnost liberalnega koncepta tolerance, ampak potrebujemo

pozitivno refleksijo svojih identitetnih opredelitev, ki jo lahko dobimo le od druge osebe. Ali kot isti misel razvije M. Buber, oseba »išče Ja, ki ji dopušča, da biva, in ki ga lahko dobi edino od druge osebe«. Ta potrditev pa terja tako distanciranje (sprejetje dejstva, da je drugi bistveno edinstveno in nespoznatno bitje) kot vzpostavitev afirmativnega odnosa (ki pomeni pripravljenost, da smo odprti za presenečenje, kdo lahko postanemo). Zato potrditev pri Bubru ne pomeni mehanizma zrcaljenja, preko katerega bi drugemu sporočali, kaj lahko postane glede na naše predstave o dobrem v njem, ampak brezpogojno sprejetje osebe ne glede na dejstvo, da je ne razumemo oziroma da njenih namer in dejanj ne moremo pojasniti z lastno argumentacijo; to so hkrati temeljne značilnosti vstopa v Jaz-Ti odnos.

Ker je vsaka konkretna oblika pripoznanja povezana tudi s procesom subjektivacije (oziroma interpelacije posameznika v družbenega subjekta, če sledimo Althusserjevi terminologiji), »potrditev osebe v družbenem kontekstu« hitro privede do vrste neprimernih oblik, katerih posledice ustvarjajo družbene nepravilnosti. Med negativnimi oblikami pripoznanja v družbenem prostoru Bingham omenja *kulturno dominacijo* (asimilacijski pritisk), *situacijo brez pripoznanja* (ko posameznik ostaja "neviden") in *nespoštljivost* kot obliko zlonamernega pripoznanja. Vsaka od teh oblik pripoznanja privede posameznika v situacijo nepravilne subjektivacije, zato je po mnenju M. Boler (1999) *reinterpretacija predhodnih nepravilnih subjektivacij* naslednja pomembna dimenzija koncepta pripoznanja.

Po mnenju J. Butler koncept subjektivacije hkrati »...označuje proces podreditve (zunanji) moči, kakor tudi proces nastajanja subjekta« (Butler 1997), kar najbolje ilustrira Kant z znamenitim izrekom »Sapere aude! ... Rezonirajte, kolikor vas je volja in o čemer hočete, toda bodite poslušni!« (Kant 1987, str. 9-10). To, kar označuje avtentičnost našega bivanja in sebstva, torej ni nekaj vrojenega, danega, ampak posledica diskurzov pripoznanja, zato smo kot subjekti nenehno izpostavljeni nevarnosti problematičnih oblik pripoznanja in s tem tudi izkrivljene predstave o tem, kdo v resnici smo in kaj pomenijo naša identitetna določila. Če to dimenzijo ilustriramo s primerom problematičnega pripoznanja istospolno usmerjene osebe na podlagi družbeno sprejete heteroseksistične norme, pomeni, da bo ta oseba preko pripoznanja svojega identitetnega položaja sprejela tudi sporočilo o patološkosti lastnega položaja. Ker je torej pripoznanje vedno vezano na obstoječe diskurze v družbenem prostoru, je spoštljiv odnos do drugega kot drugačnega mogoče zagotoviti le na način, da se ob pripoznanju posameznikovega identitetnega položaja vedno znova vzpostavlja tudi vprašanje prevladujočega diskurza in njegove morebitne nekorektnosti, ki pripoznanega subjekta vodi v nepravilni družbeni položaj, v našem primeru osebo iz skupine LGBT v bolnika ali celo moralnega izprijenca.

Tretja pomembna dimenzija pripoznanja je po mnenju Jessice Benjamin *vzajemnost vlog v odnosu pripoznavanja in pripravljenost na odmik od predhodnih ego-predstav*. Na vzajemnost pripoznanja kot pogoja za razvoj samozavedanja je v *Fenomenologiji duha* opozoril že G. F. Hegel s svojim opisom odnosa med hlapcem in gospodarjem, ki na eni strani potrebujeta drug drugega za utrditev lastne družbene vloge, na drugi strani pa je odnos dominacije in podreditve med njima posledica neravnovesja, nevzajemnosti in ponižanja

podrejenega pola. J. Benjamin to dialektiko opremi z intrapsihično in intersubjektivno dimenzijo vzajemnega odnosa. Če so na intrapsihični ravni določila odnosa pogojena s svetom »fantazij, želja, tesnob in obrambnih mehanizmov« v sferi ega (Benjamin 1988), so vezi intersubjektivnosti zunanje našemu sebstvu, saj označujejo »območje izkušnje, v kateri drugi ni zgolj objekt naših ego potreb/porivov oziroma kognicije/percepcije, ampak poseduje ločen in enako pomemben center sebstva«. Rešitev te napetosti med lastnimi ego fantazijami in sprejetjem drugega kot enakovrednega centra želja in predstav je torej po mnenju J. Benjamin povezana s primerno obliko pripoznanja drugega kot subjekta z lastnim delovanjem (*agency*).

Pravično pripoznanje je torej koncept, ki ga lahko koristno uporabimo kot korektiv Rawlsovim načelom pravičnosti v različnih sferah družbenega delovanja. Za pedagogiko je še posebej uporaben, ko razmišljamo o pogojih pravične obravnave večkrat marginaliziranih oseb ter kot pogoj za uveljavitev otrokove pravice do aktivne participacije v procesih odločanja o njegovem življenju, še posebej, ko je vpet v neenakovreden, avtoritativen odnos z osebami, ki ga prekašajo po količini znanja, izkušenj, pa tudi realne družbene moči. Hkrati pa pripoznanje, ki zajema tri pomembne ravnine potrditve v odnosu, razumevanja in spreminjanja nepravičnih predhodnih subjektivacij ter vzajemnost vlog v odnosu in pripravljenost na odmik o predhodnih ego-predstav, omogoča osebno rast, povezano s širjenjem miselnih horizontov in prepoznavanjem svoje vloge v dinamiki medosebnih družbenih odnosov.

Pripoznanje in vzgoja otrok s posebnimi potrebami

V zvezi s sprejetjem načel inkluzivnosti smo v slovenskem prostoru doslej vprašanje neprimerne odnosa do oseb s posebnimi potrebami povezovali predvsem s tezo K. Fulcher (1989), da je mogoče v pedagogiki večino uveljavljenih pristopov povezati z diskurzi nezmožnosti, med katerimi so prevladujoči medicinski diskurz, laični diskurz, diskurz usmiljenja in diskurz pravic (glej tudi Lesar 2008 in 2009). V tem kontekstu je namreč nezmožnost politični in socialni konstrukt, uporabljen za upravljanje posameznikov.

Na tem mestu želim izpostaviti hipotezo, da se izza diskurzivnih praks (tako tistih, ki izpostavijo nezmožnosti osebe, ki jo vzgajamo in izobražujemo, kot tudi tistih, ki v osebi s posebnimi potrebami najprej prepoznajo učenca/dijaka/študenta v procesu razvoja svojih potencialov/zmožnosti) vedno skriva določena politika pripoznanja. Medicinski diskurz izpostavi pomen diagnoze poškodbe/težave obravnavane osebe, iz katere izhajajo specifične oblike oviranosti in posledično posebne potrebe, za katere lahko dovolj strokovno poskrbijo samo specialisti. Diskurz usmiljenja in laični diskurz izpostavi tragično usodo osebe s posebnimi potrebami, ki v nas izzove usmiljenje in »potrebo po pomoči«, obravnavano osebo pa potiska v položaj odvisnosti in od nje terja hvaležnost za ponujeno pomoč. Tudi za najnaprednejšega med diskurzi nezmožnosti, to je za diskurz pravic, je mogoče izpostaviti vprašanje, ali je ta diskurz najučinkovitejša strategija v modernih socialnih državah za doseganje polnopravnega državljanstva tistih, ki so trenutno izključeni iz položaja subjektov lastnih pravic? (Fulcher

1989, Lesar 2008) Kot pravilno ugotavlja Lesar (prav tam), pomeni takšen diskurz bolj moralno kot politično držo. V kolikor pa zavzemanje za pravice v liberalnem političnem kontekstu vzamemo zares, se te navezujejo na Rawlsove kriterije pravične distribucije pravic in svoboščin, ob tem pa zanemarijo pomen obravnave hendikepiranega posameznika (in njegovega zakonitega zagovornika) kot kompetentnih oseb, ki nimajo le »pravico do glasu« (vezano na pregovorno liberalno vrednoto »svobode govora«), ampak iz njihove pravice izhaja dolžnost močne večine, da ta glas tudi vzame zares in ga upošteva v procesu odločanja o ukrepih, povezanih z zagotavljanjem diferencirane obravnave in poštenih enakih možnosti za vzgojno izobraževalne uspehe.

S konceptom pripoznanja lahko v različnih ravninah (etični, politični, epistemološki) in dimenzijah (potrditev, odprava neustreznih subjektivacij, zahteva po vzajemnem upoštevanju in omejevanju subjektivnih ego predstav) bistveno poglobimo kritiko dosedanjih oblik vključevanja oseb s posebnimi potrebami v šolski sistem, ki jo je vzpostavila teorija diskurzov. V politični ravnini namreč opozarja na potrebo po sprejetju oseb iz »manjšinskih identitetnih skupin« kot enakovrednih subjektov dogovarjanja, v etični in epistemološki ravnini pa vse strokovne delavce zavezuje, da soočijo svoje subjektivne odzive z zavedanjem vnaprejšnjih normativnih režimov, ki osebe s posebnimi potrebami potiskajo v območje nezmožnosti, nas pa v položaj kompetentnih moralnih subjektov, ki se »sončimo v drži dobrodelnosti in usmiljenja« kot oblike pasivne empatije.

Ob tem si velja ponovno zastaviti vrsto vprašanj, kot na primer:

- Je medicinska diagnoza oblika produktivnega pripoznanja otroka kot drugačnega?
- Je usmiljenje zaželen čustven odziv na odnos z osebo s posebnimi potrebami?
- So teorije hendikepa in zahteve po odpravljanju družbenih ovir le vprašanje pravične distribucije, ali tudi drugačnega pripoznanja razmerja med poškodbo/motnjo in oviranostjo?
- Kako razmeti dejstvo, da se učitelji ne čuti odgovornega za vzgojo hendikepiranega otroka ter ustvarjanje inkluzivnega okolja, čeprav se strinjajo z upravičenostjo oseb s posebnimi potrebami do prilagoditev in posebne pedagoške pomoči?
- Je »čut za pravičnost« v kontekstu distributivne teorije potrebno dopolniti s teorijo pripoznanja, na kateri je utemeljen pedagoški diskurz K. Fulcher?

Literatura:

Benjamin, J. (1988). *The Bonds of Love: Psychoanalysis, Feminism, and the Problem of Domination*. New York: Pantheon.

Bingham, C. (2006). Before Recognition, and After: The Educational Critique. In: *Educational theory*, vol. 56, no. 3, pp. 325-344.

Bingham, C. (2001). *Schools of Recognition. Identity Politics and Classroom Practices*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Boler, M. (1999). *Feeling Power: Emotions and Education*. New York: Routledge.

Burbules, N. C. and in Rice, S. (1991). Dialogue Across Differences: Continuing the Conversation. *Harvard Educational Review*. Vol. 61. No. 4. pp. 393-416.

Butler, J. (1997). *The Psychic Life of Power*. Stanford: Stanford University Press.

Galeotti, A. E. (2009). *Toleranca. Pluralistični predlog*. Ljubljana: Krtina (Knjižna zbirka Temeljna dela).

Frazer, N. in Honneth, A. (2003). *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. London in New York: Verso.

Fulcher, G. (1989). *Disabling Policies? A comparative approach to education policy and disability*. London, New York in Philadelphia: The Falmer Press.

Kant I., 1987, Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenstvo?, *Kaj je razsvetljenstvo?*, *Vestnik SAZU*, št. 1, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU (Inštitut za marksistične študije), str. 9-13.

Kroflič, R. Recognition of the child as capable being : the foundation of education in the spirit of children's rights. V: *"Che vivano liberi e felici ...". Il dritto all'educazione a vent'anni dalla Convenzione di New York : convegno internazionale*. Padova: Università degli studi di Padova (v tisku).

Lesar, I. (2008). Analiza diskurzov in paradigem pri uresničevanju integracijskih in inkluzivnih teženj v šolskih sistemih. *Sodobna pedagogika*. Let. 59. Št. 3. Str. 90-109.

Lesar, I. (2009). *Šola za vse? Ideje inkluzije v šolskih sistemih*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Noddings, N. (1984). *Caring: A Feminine Approach to Ethics & Moral Education*. Berkeley: University of California Press.

Sennett, R. (1980). *Authority*. New York, London: W. W. Norton.

Taylor, C. (1994). The Politics of Recognition. V: *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition* (ed. Amy Gutmann). Princeton: Princeton University Press.